

Tarık Zafer Tunaya

Anayasa, Siyaset Bilimi ve özellikle Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in sorunları konusunda araştırmalarıyla tanınmış olan Tarık Zafer Tunaya, 25 Kanunusani 331/16 Ocak 1916 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk ve Orta eğitimini Galatasaray ve Saint Benoit liselerinde yaptı; 1936'da Saint Benoit Lisesi Edebiyat bölümünü birincilikle bitirdi. Aynı yıl girdiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1940'ta tamamladı.

1941'de doktora çalışmalarına başlayan Tunaya, 1942'de Esas Teşkilât Hukuku Kürsüsü'nde asistan oldu. Bir yıl sonra Umumi Amme Hukuku Kürsüsü'ne geçti. "Müessese Teorisinde Fikir Unsuru ve Bazı Hususiyetleri" konulu tezi ile 1946'da doktor unvanını aldı. Bu çalışmasından sonra giderek geliştireceği Osmanlı Anayasal ve Siyasal Gelişmeleri ile Siyaset Bilimi'ne başlangıç olarak, doçentlik tezine de kaynaklık edecek olan Meşrutiyet döneminin düşünce akımlarını incelemeye girişti. *Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları* çalışmasını doçentlik tezi olarak verdi.

Tunaya 1948'de açılan Umumi Amme Hukuku Doçentlik Sınavı'na girdi ve 1949'da kürsü doçentliğine atandı. Bu görevi 1953'e dek

sürdü ve bu tarihte Esas Teşkilât Hukuku Kürsüsü'ne nakledildi. 1959'da profesör olarak 1 numaralı Anayasa Kürsüsü'nde görevlendirildi. Bu görevi yanında İktisat Fakültesi'nde Devlet Doktrinleri ve Esas Teşkilât Hukuku; bu fakülteye bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nde de Esas Teşkilât Hukuku ve Siyasi ve İdarî Bilgiler derslerini verdi.

1953-1954 yıllarında Fakülte Meclisi kararı ile Avrupa'ya gönderildi; Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'da meslekî incelemelerde bulundu. Ayrıca Rockefeller Vakfı'nın daveti üzerine bir yıl Amerika'da araştırmalar yaptı; California'da, Stanford Üniversitesi Hoover Kurumu'nda çalışmalarını sürdürdü. Harvard, Columbia, Princeton ve New York'ta görev yaptı. Bunların yanında Türkiye Siyasi Rejimi hakkında iki konferans verdi, bir de seminer düzenledi.

27 Mayıs 1960 Askerî Hareketi'nin "meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı" haklılığını belirten 28 Mayıs 1960 tarihli raporu imzalayan yedi kişilik bilim heyetinde ve İstanbul Üniversitesi'nce kurulan Anayasa Hazırlık Komisyonu'nda yer aldı. Komisyon Başkanı Sıddık Sami Onar ile anlaşmazlığı sonucu bu görevinden alındı (1 Eylül 1960). Millî Birlik Komitesi'nin 27 Ekim 1960 tarihli kararıyla 147 profesör, doçent ve asistanın Üniversite ile ilişkisinin kesilmesi sonucu Tunaya, Paris'te, NATO emrinde görevlendirildi.

Tunaya, Kurucu Meclis üyeliğine seçildi (1961); yeni Anayasa'yı hazırlayan Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu'nda sözcülük yaptı.

4 Haziran 1965'te yaşamı süresince büyük desteği olacak Melahat Tunaya ile evlendi.

Yeniden Üniversite'ye dönen Tunaya, 1968'de 1 Numaralı Anayasa Kürsüsü Başkanlığı'na getirildi; aynı yılda İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı'na seçildi. Bu görevinden 1969'da istifa ederek ayrıldı. 1979'da İstanbul Üniversitesi'nce oluşturulan Siyasal Bilimler Fakültesi Kurucu Heyeti'nde yer alan Tunaya, bu heyet tarafından -oybirliği ile- dekanlığa seçildi; ancak emekliliğine üç ay kala 12 Eylül 1980'den sonra kurulan askeri yönetim tarafından görevinden alındı.

Tunaya, Fransa Hükümeti tarafından Legion d'Honneur nişanı ile ödüllendirildiği gibi (30 Aralık 1980) Balıkesir Barosu tarafından Cumhuriyet'in 60. yılında (1923-1983) Anıtlamış On Hukukçu'dan biri seçildi. Ayrıca yeni bir düzenleme ile hazırladığı *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı yapıtının 3. cildiyle 1989 yılı Sedat Simavi Siyasal Bilimler Ödülü'nü aldı.

Bilimsel çalışmalarından artakalan zamanlarda desen çalışmaları yapan Tunaya'nın ilk sergisi ölümünden az önce İstanbul'da açıldı. Hoca'nın desenleri daha sonra eşi Sayın Melahat Tunaya tarafından iki kez sergilendi. Tarık Zafer Tunaya 29 Ocak 1991'de hayata veda etti.

Tunaya'nın bilimsel yayınlarda, dergi ve gazete gibi süreli yayınlardaki yakın tarihimiz, siyasal yaşam ve anayasa ile ilgili çok sayıda yazılarından ayrı şu eserleri bulunmaktadır:

Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları (Teksir), İstanbul, 1948.

Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859-1952, İstanbul, 1952; 2. baskı [Tıpkıbasım], İstanbul 1995.

Hürriyetin İlanı, İstanbul, 1959; 2. baskı, 1996; 3. baskı, 1998.

Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960; 2. baskı, 1996; 3. baskı, 1999 [iki kitap olarak].

İslâmcılık Cereyanı, İstanbul, 1962; 2. baskı, 1991 [*İslâmcılık Akımı* başlığı ile]; 3. baskı, 1999 [Üç kitap halinde].

Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1964; 2. baskı, 1981 [genişletilmiş]; 3. baskı, 1994; 4. baskı, 1997 [1.baskı yinelenmiş], İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'nda 1. baskı, 2002.

Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul, 1964; 2. baskı, 1969 [genişletilmiş]; 3. baskı, 1975; 4. baskı, 1980 [Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku başlığı ile ve değiştirilmiş]; 5. baskı, 1982

Türkiye'nin Siyasî Gelişmeleri, İstanbul, 1970.

Yazarın altı cilt olarak düzenlediği ama sadece üç cildi basılabilen:

Türkiye’de Siyasal Partiler, c.I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918; İstanbul, 1984; 2. baskı, 1988; 3. baskı, 1998.

Türkiye’de Siyasal Partiler, c.II, Mütareke Dönemi 1918-1922, İstanbul, 1986; 2. baskı, 1999.

Türkiye’de Siyasal Partiler, c.III, İttihat ve Terakki: Bir Çağın, Bir Kuşakın, Bir Partinin Tarihi, İstanbul, 1989; 2. baskı 2000.

Tunaya, gazetelerde yayımlanmış yazılarının bir kısmını iki kitapta toplamıştır:

İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, İstanbul, 1979; 2. baskı, 1988.

Medeniyetin Bekleme Odasında, İstanbul, 1989.

Ayrıca [Reşit Ülker ile ortak]: *Mufassal Fihristli, Özetli Milletvekili Seçimi Kanunu ve İlgili Mevzuat*, İstanbul, 1954.

Sunuş

Tunaya'nın bilimsel süreli yayınlarda ve derleme eserlerde yer almış bu inceleme ve konuşmaları, Kanun-ı Esasî (Anayasa)'nin hazırlık ve ilanından Cumhuriyet'e ve devrimlere uzanan bir zaman kesitinde, dönemin siyasal olayları, düşünceleri ve kuruluşları ile ilgili konuları kapsar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi çöküşü hızlandıran olaylara karşı bunu durdurma ya da önleme yolunda çare aramalar dönemidir. 1876 Kanun-ı Esasî'sinin yapılanması, toplum hak ve hürriyetlerinin sağlanması girişim ve çabaları Kanun-ı Esasî'de kurallar şekline dönüşmüştür. Kısa sürmüş bu dönem, ilanından sonra askıya alınan Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğünü sağlama girişimleri, Jön Türk eylemlerinin fikrî yapılanması, oluşturduğu kuruluşlar ile yapılan mücadeleler sonrası Hürriyet'in İlanı ile gelen canlılık ve yoğunluk, sonraki gelişmelerin başlangıç noktası olmuştur.

Esas yoğunluk kazanan dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hürriyet'in İlanı'ndan sonraki Meşrutiyet ortamıdır. Bunun önemi üzerinde ısrarla durmuş olan Tunaya, bu dönemin incelenmesine adeta kendini adanmıştır. Meşrutiyet'in olayları, insanları, siyasal kuruluş

ve düşünce akımları esas olmakla beraber tarihsel sırası içinde Mütareke ve Müdafaa-i Hukuk Hareketi, Cumhuriyet ve devrimler konusundaki ayrı ayrı çalışmaları, Tunaya'nın kendine özgü yöntemi ile olaylara ve meydana getirdiği sorunlara yanıtlar veren önemli kaynaklar olmuşlardır.

Tunaya, Âmme (Kamu) Hukuku, Anayasa Hukuku ve Siyaset Bilimi'nde yeni bir anlayışı gerçekleştirmiştir. Siyasal hayatın oluşturduğu düşünce ve olayların bilim açısından incelenmesi, siyasal olaylarla düşüncelerin zamana bağlı olarak nasıl geliştikleri, değişiklikleri ile aralarındaki bağlantının araştırılması, onun yöntemindeki özelliğidir.

Konuya değişik açılardan bakarak tümü değerlendirmesi de buna katılabilir. Tunaya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Kanun-ı Esasî'nin yapılanma hareketi, toplum hak ve hürriyetlerini sağlama yolundaki girişimler ve çabalar ile bu yasanın gelişim ve değişimleri, kısaca İmparatorluk'taki Anayasacılık hareketini, akademik yönetime uygun olarak, tarihin desteğinde çözümlenmelere girişmiştir. Hukukî metinlerin ardındaki gerçekleri ortaya koymak, gelişim süreçlerinden hareketle varoluşlarındaki özü ortaya çıkarmak böylece sebep ve sonuçlara ulaşmak yolundaki uğraşları bugünü daha iyi anlamamızı sağlamıştır.

Tunaya'da Meşrutiyet'in incelenmesi bir tutku haline dönüşmüştür; hatta hoca bu dönemin sorunları ve kuruluşlarının araştırılmasına kendini adanmıştır. Meşrutiyet'te ortaya çıkan düşünce akımları, oluşturduğu kurumlar ve bunların incelenmesi, tarih içindeki değerlendirilmeleri, Tunaya açısından sorunlara getirilen çözümlenmeler yanında yine birtakım sorunların ortaya konması biçiminde olmuştur.

Hürriyet'in İlanı'ndan sonraki ortam içinde siyasal yaşam yönünden yeniden şekillenmeler ya da sistemleşmeler meydana gelmiş, çöküntüden kurtuluş için çareler aranmıştır. İnanışları açısından yeni düzenlemeler ileri süren, bunları yeğ tutan düşünce akımları üzerinde tükenmez bir gayretle durmuş olması, Tunaya'nın siyasal yapıda bütünü ortaya çıkarmak gayreti ve özelliğidir. Ona göre “Bir İmparatorlu-

ğün mazi, hal ve istikbaline ait bütün sualler 1908’de fiilen sorulmuş ve cevapları aranmıştır.” Bu nedenle de akademik yaşamın başlangıç yıllarında özenle eğildiği konu, Meşrutiyet’in düşünce akımları ve siyasal kuruluşları olmuştur. Tunaya’ya göre, kısıtlı da olsa, hürriyetin sağladığı serbesti içinde Meşrutiyet döneminin önemli düşünce akımları belirginleşmiştir ve bunlardan bazıları daha bir etkinlik kazanmıştır; Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük gibi. Bunlardan ilk ikisi giderek daha ayrıntılı çalışmalarının konuları olacaklardır.

Tunaya’nın biraraya getirilmiş bu inceleme ve konuşmaları, her birinin sonunda belirtildiği gibi değişik yayınlardadır ve bunların hemen hemen hepsi günümüzde tükenmiştir; bu nedenle yararlanması güçleşmiştir, olanaksızdır da denebilir.

Yeni kuşakların yararlanması amacına yönelik bu derlemede Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nde siyasal yapı, düşünce ve gelişmeleri konu edinenlerden bir seçme yapılarak, tarihsel sırası içinde verilmiştir.

Birinci kitapta öncelikle Kanun-ı Esasî ve değişiklikleri, Batı’daki yankıları ile Osmanlı aydınlarının yorumu, Kanun-ı Esasî’nin hazırlık çabaları ve Midhat Paşa’nın bu çabalara örnek olarak “Kanun-ı Cedid”i ile “Hükümet-i Meşruta” konuları, sonra da Kanun-ı Esasî’yi ihya çabaları olarak Jön Türkler’in fikrî yapısı yanında bir Jön Türk, Sabahaddin Bey ve kurucusu olduğu “Teşebbüs-i Şahsî ve Ademî Merkeziyet Cemiyeti”nin siyasal programı birinci bölümü oluşturmuştur. İkinci bölümde ise, II. Meşrutiyet’in genel nitelikte siyasal hayatımızdaki yeri, Meşrutiyet’in siyasal düşüncesinde Garpcılık (Batıcılık) ve İslâmcılık akımları, bu dönemde kurulmuş bir siyasal parti, Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad) ve siyasal programı, devrimi gerçekleştirmiş olan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin devletlerarası sorunlarda, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile İmparatorluğun sonunu belirleyecek olan “Birinci Dünya Savaşı” hakkında Mebusan Meclisi’ndeki tartışmalarda dikkat çekilen görüşler, sebep ve sonuç arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır.

İkinci kitabı kapsayan üçüncü ve dördüncü bölümlerde savaş sonrasında dört yıl sürmüş Mütareke döneminin özellikleri, bu dönemde Heyet-i Temsiliye ile Ali Rıza Paşa hükümeti arasında varılan anlaşma ile Mebusan Meclisi'nin açılması (IV. Seçim devresi) ve ancak işgalci güçlerin müdahaleleri ile çalışmalarını durdurma kararından sonra gelişen olaylar, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolu açacak olan Birinci Meclis'in, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimi'ne geçiş ile bu olayın hemen devamı olan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ve siyasal yapısı incelenmektedir. "Milletin mukadderatına fiilen elkoyan Türkiye Büyük Millet Meclisi"nin özelliği halk iradesinin soyut bir biçimde belirmesidir. Kurtuluş Savaşı'nı başarmış olan Meclis, Cumhuriyet'i ilan etmiş, 1921'deki Anadolu Hareketi'nin anayasası, 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu'nun yerine ideolojik yapısını belirten ve toplumsal anlaşmanın gereği 1924 Anayasası'nı koymuştur.

Bu tarihî gelişmeye doğal olarak karşı çıkanlar da olacaktır ve bunların amaçları, esasında din olgusudur. Buna bir örnek olarak "Tarihat-ı Selâhiyye Cemiyeti" gösterilebilir.

Mütareke hükümlerine karşı İstanbul Hükümeti'nin uyuşmacı ve işbirlikçi davranışı karşısında, Anadolu'da Redd-i İlhak ya da Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, bunların biraraya getirdiği kongreler, yerellikten ulusallığa genişleyen ve Müdafaa-i Hukuk Hareketi olarak adlandırılan "Anadolu İhtilâli" sonuçta Cumhuriyet'e ulaşmıştır.

Tunaya, bir Cumhuriyetçi, bir Atatürkçüdür; bu nedenle Atatürk'ün devrimci kişiliği onun incelemelerinde özel bir yer tutar. Çalışmalarında esas olarak benimsediği görüşünü şöyle açıklamaktadır: "İlim açıklık ister. Ağdalı terimleri siper edinmek.. Bilinmeyen şeyleri 'bildiğiniz gibi' deyip geçmek... Bilinenleri de yeni keşiflemiş gibi uzun uzun anlatmak. Bir çeşit ilim dili kurarak, konuları anlaşılması zor kılmak.. Bunlar yozlaşmış Osmanlı metodunun son ve kötü gelenekleridir. Ben Cumhuriyetçiyim, Atatürkçüyüm. İlim hürriyetini köstekleyen geleneklerle her zaman savaşıma gücünü de bu kaynaktan alıyorum" (*Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 2. baskı, 1969, Öndeyiş, s.II).

Tunaya'nın seçilerek biraraya getirilen çalışmalarının iki cilt halinde yayınlanması ortak bir görüş ve kararın sonucunda olmuştur. Düşünce Mete Tunçay, Fahri Aral ile birlikte bu konuşmamızda benimsenmiş ve gerçekleşmiştir. Zafer Toprak, şükrü Hanioglu geniş çapta destek verdikleri gibi Zafer Toprak, eserin isimlendirilmesini ve dönemlere ayrılmasını belirlemiştir. Böylece, bu eser Tarık Zafer Tunaya ğrencilerinin ortak bir çalışması olmuştur.

Gösterdiği yardım ve kolaylıklar için Melahat Tunaya'ya, Tahir Tahiroğlu'na, Yayın Yönetmeni Fahri Aral'ın gayret ve titizliğine, düzeltme ve izin çalışmaları için Meryem Bayrak'a ve bu değerli çalışmanın yayımlanmasını sağlayan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'na teşekkrlerimiz sonsuzdur.

EROL şADI ERDİNÇ